

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ४३८२ - घ

Title हठ प्रदीपिका

Author

Extent ४६ Age

Subject योगशास्त्रम् (पूर्ण)

कठप्रदीपिका

नं० चतुर्धर-क्ष
पत्राणि ४६

नं० ४३६२-घ
हठ प्रदीपिका
पत्राणि ४६

हठ प्र.

१

त्या ३

॥ ॐ नमो महागणपतये नमः ॥ श्री आदिनाथाय नमो
स्तुतस्मै येनोपदिष्टा हठयोगविद्या ॥ विराजते प्रोन्नत
राजसौ ^{महा}धमासे दुर्मिच्छो राक्ष रोहणीव ॥ १ ॥ प्रणम्य श्रीगु
रं नाथं स्वात्मारामेण योगिना ॥ केवलं राजयोगाय हठ
विद्योपदिश्यते ॥ २ ॥ आत्मा बद्धमतश्चोत्तेराजयोगमजा
नतां ॥ हठप्रदीपिको धत्ते स्वात्मारामः कृपाकरः ॥ ३ ॥
हठविद्यां महाविद्यां रक्षाद्या विजानते स्वात्मारामोऽथ

गो.

ध्वनि

योगीजानीतेतत्पुसादतः॥४॥ श्रीश्चादिनाथमस्मिं
शावरानंदनैरवा॥ चौरंगीमीनगोरुक्षविरूपाक्षवि
लेशयाः॥५॥ मंथाननैरवोयोगीसिद्धबुद्धश्चकंथः
चौरुंटीकसुगानंदः सिद्धपादश्चविर्पटिः॥६॥ कौणरी
पूज्यपादश्चनित्यनाथो निरंजनः॥ कापालीविंडु
नाथश्चकाकचंडीश्वरः॥७॥ अलमपुत्रुदेवश्च
द्योडाचोदीवटिंविणि॥ बालुकीनागबोधश्चरवंडाका

२
 २
 पालिकांस्तथा॥१॥ इत्यादयो महासिद्धाहवयोगप्रभा
 वतः॥ खंडयित्वा कलदंडं ब्रह्मं देवि वरं तितो॥२॥ संसार
 तापतपानां समाश्रमैर्योगो हवः॥ अशेषयोगजगता
 माधारकमगो हवः॥१॥ हवतिद्यापरं प्रोप्यायेताम २
 नासिद्धिमिच्छता॥ भवेद्दीर्यवती गुणानिर्वीर्या बुप्रका
 सिता॥१॥ सुराज्ये धार्मिके देवोऽसुनिश्चे निरुपद्र
 वे॥ धनुः प्रमाणपर्यंतं शिलाग्निजलवर्जिते॥ एकं त

मविकामधोस्वातव्यं हठयोगिना ॥ १२ ॥ अल्पद्वारमरं
 धुगर्त्तं ^{विटप} विटिकं नात्फञ्चनीवायतं सम्पगो मयेसांद्रति
 प्रविमलं निःशेषबाधोक्तिं । बाह्ये मंडपवेदि कूपरु
 चिरं प्राकारसंवेष्टितं प्रोक्तं योगमवस्थलक्षणमिदं
 सिद्धैर्ह्यगम्यामितिः ॥ १३ ॥ एवं विवेकवेष्टिचामर्षविं
 ताविवर्जितः । गुरुरपदिष्टमार्गेण योगमेवं सदा न्यसे
 त् ॥ १४ ॥ आत्माहारप्रयासश्च प्रजल्पो नियमगृहः । ज न

हठ.

३

संगोश्चलोत्पन्नवषट्त्रियो गोविनरूपतिरप्यउत्साहात्रि
श्रमद्वैर्या सवज्ञानाच्चुदर्शनात्॥ जनसंगापरित्या
गात्तषट्त्रियोर्गोः प्रसिद्ध्यति॥ १६॥ हवस्यप्रथमंगत्वाद
सनं पूर्वमुच्यते॥ कुर्यादासनैस्त्वेयं ह्यारोग्यं वांगपा
टवं॥ १७॥ वसिष्ठाय नमः॥ ~~विष्णवे नमः॥ ब्रह्मणे नमः॥~~ ~~आजादि~~
~~विष्णवे नमः॥ ब्रह्मणे नमः॥~~ ~~विष्णवे नमः॥ ब्रह्मणे नमः॥~~
~~विष्णवे नमः॥ ब्रह्मणे नमः॥~~ ~~विष्णवे नमः॥ ब्रह्मणे नमः॥~~

३

लि. निष्पद्य

ना

हठ-

४

स्मिन्नविन्यसेरुसंस्थिता इतरस्मिंस्तथावेरुं वीमं स
नमुदीरितं॥२१॥ गुहं नित्यं गुह्यं चक्रमेण स
माहितः॥ कूर्मासनं न वेदेत कर्मादितियागविरो विदुः॥
२२॥ पश्चासनं युसंस्थाप्य जानूर्वोरंतरं करो॥ निवेश्य भू
मौ संस्थाप्य व्यामस्तं कुकुंटासनं॥२३॥ कुकुंटासनं
बंधस्तोदोभ्यां संबध्य कंधरं॥ भवेत्कूर्मवदुत्तानं पतडे
तानकूर्मकं॥२४॥ पादगुह्यौ तु पाणिभ्यां गृहीत्वा श्रव

४

स

णावविःवनुराकारि चावनुरासनमुच्यते॥
 २५॥ वामोरुमूलार्पितदरुपादंजात्रोर्वहिवेष्टित
 दद्रुदोष्णा॥ प्रगृह्यतिष्ठेत्यरिवर्त्तितंगंश्रीमन्मना
 थोदितमासनं स्यात्॥ २६॥ ममं दपीठे जैठे रप्रवेदं
 प्रवेदं रुग्मं दुलषं दम्नादं॥ अन्नासतः कुंडलिनी
 प्रबोवदं दस्त्रिचं वददातिपुंसं॥ २७॥ प्रसार्यपादौ
 भुवि दंदरूपौ दोर्न्यापदाग्रद्वितयंगृहीत्वा॥ जान्त्वा

दीप

हठ.

५

स्थान

रिन्पुस्तललाटवे^{दे}शोऽप्यसेदिदं पश्चिमताणैमा^{इति} २८॥ पश्चिमताणैमास नारव्यं पवनं पश्चिमवाहि
नं करोति। उद्वंजवरा नलस्य कुर्यादुदरे काशर्प
मरोगातां वपुंसं २९॥ वरा मवष्टन्यकर^{द्वयेन} स्तला
भ्यां तत्र कूर्पूरस्त्रापिता नात्रिपाश्चैर्वा उत्तानपादं
उवदुश्चितः। नैमायूरमेतत्प्रवदंति पीठं ॥ ३०॥ ह
रतिप्रकलरोगा नाशुगुल्मादरादीनसिभवति

५

चक्षोषानासनं श्रीमयूरोवङ्ककदशमचक्रं नमस्कृत्य द
 शोषं जनयति जवरागिंजारये कालकृदं ॥३१॥ उत्तान
 शववङ्गमोत्रावदत्याणि पादयोः ॥ सर्वे सर्वे नश्रं तिह्रं
 वित्तविश्रान्तिकारकं ॥३२॥ चतुराशीत्यामना निशिव
 नकथेता निगुतेभ्यश्चतुष्कमादायसारभूतं ब्रवीम्य
 हं ॥३३॥ सिद्धं पद्मं तस्यासिद्धं नदं वैवचनपुष्टयं ॥ अष्टे तत्रा
 पिवसुखेतिष्ठे सिद्धासने सदा ॥३४॥ यो निश्चानकमं द्वि

शं चादृष्टं व-

हव-

६

मूलवदितं न्यसेत्तमेद्रेपादमकं मथैकमेव हृदये कृत्वा
सप्तविग्रहं। स्वायुः संयमितं द्रियोचलदृशोपश्रुत
भ्रूवोरंतरं चैतनोक्तकपाटमेदजनकं सिद्धासनं प्रो
च्यते॥३५॥ ततोतरे॥ मंद्राडपरिविन्ध्यस्य सव्यंगुत्कं
तथोपरि। गुल्फांतरं च निक्षिप्य सिद्धाः सिद्धासनं वि
दुः॥३६॥ एके सिद्धासनं प्राङ्गारोवज्ञासनं विदुः। सु
क्तासनं वदं त्येके प्राङ्गुप्तासनं परे॥३७॥ यमेष्टिव

६

हम प्रतिमहन्नाणो नाजीनोमल्लशोभनं

मिताहारग्रहिंस्तानियमेच्छितातथासर्वासनेमुख्यं
सिद्धाः सिद्धासनं विदुः॥३॥ वतुराशातिपीवेषुसिद्ध
मेवसदाज्यसेत्। सुषुम्नाइवनाडिषुहोमप्रतिसहस्रे
षु॥३॥ आत्मव्यापीमिताहारीयावद्वादशवक्त्रं। सदा
सिद्धासनात्प्राप्तातद्योगनिष्पत्तिमाप्नुयात्॥४॥ अथ
देवैर्दत्तः पीतैः किंसदासेवनेनतु। प्राणानिलेसावधा
नैवद्वेकेवलकुंभके॥४॥ उत्पद्यते निरायासात्स्व

हव.

७

यमेवमनोन्मनी॥ तथैकस्मिन्निपदद्वन्द्वे सिद्धास्ते त
 था॥४२॥ बंधत्रयमनायासात्स्वयमेवोपजायते। न च
 समंसिद्धसमंनकुंभकसदृशो निलः। नखे चरीस
 मापुद्राननादसदृशो लया॥४३॥ अथ पद्मासनं
 वामोरूपरिदक्षिणं च वरुणं संस्थाप्य वामंतथा
 म्योरूपरिपश्चिमेन विधिना धृत्वा कराभ्यां दृढं। अंगु
 ष्ठी हृदये निधाय विबुकेनामाग्न्या लोके यत्तद्व्या

स्मिन्नेव

७

नाशकारिभिरा

धिविकारमारशमनं पद्मासनं प्रोच्यते ॥ ४४ ॥ सतांतरे ॥
उत्ताणौ वरणौ रुचा रुचुसं स्थापयत्ततः ॥ उरुसव्येत
योत्तानोपाणि रुचातुता दृशो ॥ ४५ ॥ नासाये विन्यसे
द्रातदंतमूलं वज्रिद्वया ॥ इदं पद्मासनं प्रोक्तं सर्वव्या
धिविनाशनं ॥ दुर्लभं येन केनापि धीमता अनुविलभ्यते ॥
४६ ॥ रुचासंपुटि तौ करौ दृढतरं बद्ध्वा तु पद्मासनं गा
ढं वक्ष्ये मिसं निधाय विबुधं कथ्यान्वतश्चेत्तसि ॥ वारं वा

दृष्टि

उत्तमविबुधं
नष्टाः स्याद्वेत
वनेरने ॥ ४४

८
 ४
 रमयानमर्द्धमनिलंप्रोच्चालयत्रपरयत्रुचनप्रणामु
 पतिबोधमनुलंशक्तिप्रभावात्ररः॥४७॥पश्चासनस्थितो
 योगिनाडीद्वारेषुपरयेत्।^{यत्र। मोरुन मस्तु निवति}मारुतोत्रिद्यतेयस्यसमु
 क्रोनात्रसंशयः॥४८॥अथसिंहीसनं॥गुल्फोचतुष
 णस्पाधःशिवन्यापार्श्वयोःक्षपेत्।दक्षिणेसव्यगुलं
 पुंरक्षगुल्फंनुसव्यके॥४९॥हस्तौजान्घोसुसंस्थाप्य
 स्त्रौगुलिंसंप्रसार्यव।व्याप्तैवक्रोनिरीक्षेतनासाग्रेषु

भद्रा ३

गुल्फौ च वृषण स्यात्तः सी वन्माः पार्श्वयोः क्षिपेत् ।

समाहितः सिंहासनं न वेदेत तत्संज्ञितं योगिपुंगवैः प ४
अथ प्रासनं ॥ मध्यगुल्फं तथा वै वैशिवन्मापार्श्वयो
क्षिपेत् ॥ पार्श्वपादौ तु पाणिन्या दृढं बंध्या मुनिश्चलं ।
५१ ॥ भद्रासनं न वेदेत तत्सर्वव्याधिविनाशनं गोर
क्षासनमित्याहुः रिदं वै सिद्धयोगिनः ॥ ५२ ॥ एवमास
न बंधस्त्रे योगीन्द्रो विगतश्रमः । अथाभ्यसेन्नाडिशुद्धिं
मुद्रादिपवनक्रियाः ॥ ५३ ॥ आसनं कुंभकं चित्रं मुद्रादि

क्रिया मुक्तस्य सिद्धिः स्यादक्रियस्य कथं भवेत् । न शास्त्रपाठमात्रेण योगसिद्धिः प्रजायते ॥ १ ॥ न
वेषधारणं सिद्धेः कार्यं न च नक्तथा ॥ क्रियैव कारणं सिद्धेः सत्यमेतन्न संशयः ॥ २ ॥ शिश्नोद्वेग
रायेहनदद्यादेवधारणं ॥ ३ ॥

हव.

८

९

कराणंतथा॥^{त्या}अथनादानुसंधानमन्यासानुक्रमोद्वेगोप४
ब्रह्मचारीमिताहारीयोगीयोगपरायण॥अष्टाद्वेदन
वेसिद्धिर्नात्रकार्याविवारणा॥५५॥सुस्त्रिग्वमधुराहार
अनुर्थीशिविवर्जितः।^{जिनादि}भुज्यते^{राजिनावदसोदि}शिवसंप्रीत्यैमिताहारः।^{सोपि}स
नुच्यते॥५६॥^{जिनादि}कदू^{राजिनावदसोदि}म्लती^{सोपि}क्षुल्लवणो^{सोपि}महरी^{सोपि}तशाक^{सोपि}सैवि
रतैलतिलमृषपमस्यमद्यं।आजादिमांसदावितक्रकुल
श्च^{जद}कौलपिण्णकहिंगुलमुनादिमपथ्यमाहुः॥५७॥मो
^{आदिशवेन}
^{आदिशवेनजनदि}

८

अपक्षराकसा
त्र

लक्ष्मणं गृजने चैव पलांडुक वकानि च वृताकराजिका लाव जातीय जातिदू

जनमादितं विद्यात्पुनरप्यर्क्षीकृतं तथा रूक्षा अतिलव
गं प्रमितिं कदशानशाको कृष्टं वर्ज्यं ॥ ५८ ॥ वर्जयेदुर्ज
नशीतिं वक्षित्रीपथसे वनं। पातस्त्रानोपवासादिकथ
क्ते शविर्विं त्यजेत् ॥ ५९ ॥ गोधूमशालियवपश्चिकजो
मनाशं क्षीरात्पसंडनवनी तमितामधूनि। शुं वीपठो
लक्ष्मणकादिकुपं वशा कं मुद्रादिदिव्यमुदकं च मुनी
द्रपथ्यं ॥ ६० ॥ मिष्टं सुमधुं रं सिग्धं गव्यं धातु प्रपोषणं। म
क्षीरयसीवती नंती मत्स्याक्षी च पुनर्लवा। मेघनादश्च पंच वैते प्राक संज्ञाः प्रकीर्तिताः।

तिलविं

नं

विते
मिति सुश्रुता
के

वं

हठ. नोभिलिषितंयोग्यंयोगीजोजनमाचरेत्॥६१॥युवावृद्धो
 तिबृद्धोवाव्यावितोदुर्बलोपिवा॥अभ्यासासिद्धिमा
 १० प्राप्तिस्सर्वयोगेषुतंद्रितः॥६२॥पीठान्निकुंजकाश्चित्रादि
 व्यानिकरणा निव॥सर्वेत्नयहगभ्यासाद्राजयोगफ
 लावधि॥६३॥इतिमहजानंदसंतापविंतामणिस्वात्मा १०
 रामविरचितायोहठप्रदीपिकायांप्रथमोपदेशः॥
 अथासनेदृढोयोगीवशीहिंमिताशनः॥गुरुरूपदिष्टमा

यावदायुः स्थितो देहे ताव जीवन्मुच्यते ॥ जरांशस्य निष्क्रान्तिस्तस्मादायुर्निर्बंधयेत् ॥ ३ ॥

गंगा प्राणायामं सदा न्यसेत् ॥ ^{निश्चलं तथा} चलेवातेचलं चित्रं निश्च
लेदृढं बंधनं ॥ योगीस्त्वाणुचमाप्रोति ततो वायुं निबं
धयेत् ॥ २ ॥ मलाकुलामुनाडीषु सारुतो नैव मध्यगाः ॥ क
थं स्यादुन्नानीभावः कायसिद्धिः कथं न वेत् ॥ ३ ॥ सुदमे
तियथा सर्वनाडीवक्रैर्मनाकुलं ॥ तच्चैव जायते योगी
प्राणसंग्रहणरुमः ॥ ४ ॥ प्राणायामं ततः कुर्यान्नित्यं सा
विकयाधिया ॥ यथापुष्पुम्रासु मलास्वस्था शोषं प्रयां

हव-

११

निचा ॥ वद्वपद्मासनोयोगी प्राणं चंद्रेण प्ररयेत् ॥
रयित्वा यथाशक्ति पुनः सूर्येण रेचयेत् ॥ ६ ॥ प्राणं सूर्येण वा कृष्णप्रयेदुदरं शनैः ॥ विधिवत्कुंभं कंकु
र्यात्पुनश्चंद्रेण रेचयेत् ॥ ७ ॥ येन त्यजेत्तेन सूर्यं धारये
दन्निरोधतः ॥ रेचयेच्चततो न्येन शनैरेव न वेगतः ॥ ८ ॥
प्राणं चेदिदं यापि वेत्ति यस्मिन् नृत्यो न्ययारेचयेत् ॥ पीया
पिङ्गलया समीरणमथो बध्वा त्यजेद्दामतः ॥ सूर्या चंद्रे

११

मस्योरनेनविचिनात्पासं समातचतां शुद्धाना डिगाणा
भवंतियामिनां मासत्रयादूर्द्ध्वतः॥८॥ प्रातर्मर्ध्यादिनेसाय
मर्द्धरात्रैवकुंभकान्। रात्रैस्त्रीतिपर्यंतं चतुर्वारं समम्य
सेत्॥१०॥ कनीयसिनेवेस्वेदः कंपो भवति मध्यमे॥ उत्ति
ष्टत्फत्तमे प्राणे॥ बद्धे पश्चासने दृढे॥११॥ जलेनश्च मजातेन
गात्रमर्दनमाचरेत्। दृढतालघुतावापितेन गात्रस्य जाय
ते॥१२॥ अस्यासकाले प्रथमं शीराज्यमोजनं। ततोऽप्या

हठ.

१२

^{१३}
 खेददीनृतेनताम्रियमग्रहः॥ यथासिंहोगजोव्याघ्रोम
 वेदशपःशनेःशने। तथैवसेवितोवायुरन्याथाहंतिसा
 धकं॥१४ प्राणायामेनयुक्तेनसर्वरोगपरिहृत्य॥ अ
 युक्ताभ्यासयोगेनसर्वरोगसमुद्भवं॥१५॥ युक्तंयुक्तं
 जेदायुंयुक्तंयुक्तंचमरयेतायुक्तंयुक्तंचबध्नीयात्एवं
 सिद्धिमवाप्नुयात्॥१६ हिष्काश्वासश्चाकासश्चशिरःक
 र्णसिंदेदनां॥ नवंतिविविधादोषाःपवनस्पष्टतिक्

१२

माता ॥ १७ ॥ यदानुनाडिमुद्रिंस्यात्तदाविद्भानिबाह्यतः
 कायस्य कृशताकांतिस्तथा जायेत निश्चितं ॥ १८ ॥ यथे
 पृथ्वरं वायोरनलस्य प्रदीपनं । नादात्रिव्यक्तिरा
 रोगं जायते नाडि शोधनात् ॥ १९ ॥ मेदस्त्वृत्ताविकेः का
 र्यं षड्दर्मणि समाचरेत् ॥ अन्यथा नाचरेत्तानि दोषा
 णा समभागतः ॥ २० ॥ धौतीवस्ति तथा नीतिश्चारकं
 नौलिकं तथा । कपालनाती चैतानि षड्दर्मणि प्रचर्य

हस्तपंचदश युतं॥ गुरु पदि धर्मा र्ग ३

हृद- तो॥ रा॥ कर्मषट्कमिदंगोष्पं चटशोधनकारकं। विवित्र
गुणसंधार्यं पूज्यते योगिपुंगवै॥ २२ अथ धौती॥ चतु
१३ रंगुलविस्तारं सिकुं वस्त्रं शनैः प्रसेत्। पुनः प्रत्या हरेच्च
त्या अन्यसो धौतिकं कर्मवित्॥ २३ कासस्वा सफ्री हकुष्ट
कफरोगाश्च विंशतिं धौतिकं प्रभावेन धौवंतैव न
मेशयः॥ २४ उदरगतपदार्थमुद्धृत्वा तीक्ष्णपवनमुपानमु
दीर्य कंठनाले। क्रमपरिवर्त्य वस्य वायुवेगो गजकरणा

१३
श्रुत्यं ले
हं

अंगुलिबलु
यपरिमितेति
कश्चित्

तिनिगद्य ते ह व जैः ॥ २५ ॥ अथ वस्तिकर्म ॥ नानिदं ब्रुजं लिप्ता
युन्यस्तनौ लोकदास नः ॥ आधाराकुंचनं कुर्यादपानाद
स्तिकर्मवित् ॥ २६ ॥ गुल्मही होदं चापि वानपित्तकफो
द्रवं ॥ वस्तिकर्म प्रभावेन वार्यते स कलामया ॥ २७ ॥ धात्रिं
द्रियांतः करण प्रसादं दद्याच्च कांतिं दह न प्रदीप्तिं ॥ अशेष
दोषोपचयं निहन्पातु अन्यस्य मानं कुल वस्तिकर्म ॥ २८ ॥
अथ नैतिकर्म ॥ सूत्रं वितस्ति सुखं नाना लंपवेश

यन्निर्गमना देव

दृढ

१४

न

उदर

येता॥ मुखान्निरामयेत्साहिनेति सिद्धिर्निगद्यते॥ २८
कपालशोधनी चैव दिव्यदृष्टिप्रदायिनी॥ मन्त्रार्थजा
तरो गोक्षयं सामसूत्रिक॥ ३० अथ त्राटकं॥ निर्गमना
त्रिशूलदशास्त्रद्वयलक्ष्मसादितः॥ अक्रमं पातपर्यंतं
आचरेत्त्राटकं मतं॥ ३१ मोचने रोगाणां तं ब्रूयाद्विना क
पाटकं॥ यत्त्राटकं गोप्यं यथा हाटकपेटकं॥ ३२ अथ
नौली॥ आमंदावर्तते रो न तुं सव्यापसव्ययो॥ ३३

नेत्र ३

१४

दं

अथैरिति शेषः

तत्रोर्ध्वमये देष्टानोलीगौलीप्रचक्षते॥३३॥ सुंदाग्रि
संदीपनपावनादिमंधाग्निकानंदकरीतथैवाग्नौ
षदोषामयशोषणीचहवक्रियामौलिरियं हि नोली
॥३४॥ अथ कपालभात्री॥ भस्त्रेवलोहकागणारैः प्रैः वै ४
सुसंभ्रमैः कपालभात्री विख्याता कफशोषविशो
षणी॥३५॥ षड्दर्मविगतस्त्रोत्पकफमेदोमदाधिकः
प्राणायामं ततः कुर्यादनायामेन सिद्ध्यति॥३६॥ प्राणा

हठ० योमैरेव सर्वं प्रशुष्यति मलाकुलं। आचार्याणां वक्तेषां हि
 दन्य कर्म न संमत्तं॥३१॥ बुद्ध्यादयोऽपि धैर्यं दशां पवनाभ्या
 सततपराः॥ तेन सिद्धिं गतस्ते च तस्मात्प्रवृत्तमभ्यसेत्॥
 १५ यावद्बद्धो मरुदे हेयावच्चित्तं निरामयं। यावद्दृष्टिर्ऋवो
 मध्ये तावत्कालमयं कुतः॥३२॥ विधिवत्प्राणसंयमो मैर्न
 डी च के विशो धिते। सुषुम्ना वदनं निश्वासादिशति मास
 तः॥३३॥ मारुते मध्यसंवा रे मनः स्वैर्यं प्रजायते। योमै न

१५

सुस्तिरीजावःसैखावस्वामनोन्ननी॥४॥तत्सिद्धये
 विधानज्ञाःचित्राश्नुकुर्वन्ति कुंभकात्र॥सूर्यनेदनमु
 ज्ञायीतथाशक्तिरशीतली॥नखिकाश्रमरीमूर्त्तौ
 केवलंषाष्टकुंभकाः॥४२॥पूरकांतेतु कर्तव्यो बंधो
 जालं धरा निधः। कुंभकांतेरेव कादौ कर्तव्यं स्मृष्टि
 एकं॥४३॥अपानमूर्द्धमुच्चाप्यप्राणं कंठोदधौ नये
 त। योगीजराविमुक्तः सन्नृषोऽशो बृहस्पति नवेत्॥४४॥

हृद-

१६

सूर्यभेदनं॥ अस्मिन्मुखदेयोगीविद्यावज्ञासनंततः॥
दक्षनाशोसमाश्रुष्यवाहिसुं पवनं शनैः॥ ४५ आके
शाग्रं नरवागुं च शिमो वावति कुंभको न ततः शनैः स
व्यनाशारे वयेत्यवनं पुनः॥ ४६ कपालशोधनं वा त
दोषघ्नं रुमिदोषहं पुनः पुनरिदं कुर्यात् सूर्यभेद
मुदाहृतं॥ ४७ उक्ताया॥ मुखसंयम्य नाडीभ्यामाश्रुष्य
पवनं शनैः॥ यथा लगतिकं वे तु हृदयावधिसस्वनः॥ ४८

१६

पूर्ववक्तुं नयेत्प्राणं रेचयेदिति उच्यते ततः श्लेष्मदोषहरं कंठे
 देहानलविवर्द्धनं ॥ ४८ ॥ नाडीजलोदरो धातुगतदोषवि
 नाशनं ॥ १ ॥ गच्छतं क्षिप्रं ता कार्यमुक्तारवां कुंभकं शिदं ५
 अथ सीकारः ॥ सीकां दद्यात्सदा वक्त्रे घ्राणे नैव विमर्श
 येत् ॥ एवमन्यासयोगेन कामदेवो द्वितीयमः ॥ ५१ ॥ योगि
 नी चक्रभोग्यस्तुष्टि संहारकारकः ॥ ननु ध्यानरूपानि
 ज्ञानैवा लक्ष्यं प्रजायते ॥ ५२ ॥ भवेत्तस्य ह्यं देहस्तु सर्वो

६७. पद्मवर्जिता अनेन विधिनायस्तु योगीन्द्रो नृमिमं उले ॥ ५३ ॥
 रसना तात्तु मूले नयः प्राणं सततं पिबेत् ॥ अष्टाद्वे नमवे
 १७ तस्य सर्वरोगपरिहृयः ॥ ५४ ॥ अथ शीतली ॥ जिह्वा वायु
 माक्ष्ण्य सर्ववक्त्रं भकादयु ॥ शनैस्तु वाणं ध्याम्यारे वये
 दनिलं सुधीः ॥ ५५ ॥ गुल्महृद्दोदरं वापि हारयितुं रुधाट
 १७ षा ॥ विषाणि शीली नाम कुंभकोयं निहंति च ॥ ५६ ॥ अथ
 भस्त्रिका ॥ ऊर्वोरुपरि संस्थाप्य तु नेयादतले तथा ॥ प

अथैवमस्वशरीरस्थं चालयेत्पवनं बलात् ३

आसनं नवे सम्यक् सर्वपापप्रणाशनं ॥ ५७ ॥ सम्यक्
आसनं बद्ध्वा समग्रीवोदरं सुधीः ॥ मुखं संयम्य यत्नेन
प्राणं द्वाणेन रेचयेत् ॥ ५८ ॥ यथा लाति ह कंठे कपाले
सद्यन्त तथा वेष्टो न हरये सम्यक् हृत्पद्मावधिमारु
तं ॥ ५९ ॥ पुनर्विरेचयेत्तद्वत्प्रयत्नं पुनः पुनः ॥ यथैव
लोहकाराणां स्वभावो न वाल्पते ॥ ६० ॥ तथैव स्वशरीर
स्थं चालयेत्पवनं धिया ॥ यथा श्मो भवेद्देहं तथा सूर्ये

हव.

१८

एप्रयेत॥६॥यथोदरं न वेत्सुखं पवनेन तथा लघुधार
येनासिकामध्ये तर्जनीभ्यां विना दृढं॥६२कुंभकं पूर्व
वक्रचारे च येदिडयानिला वातपित्तश्लेष्माहरं शरीरा
ग्निविवर्द्धनं॥६३कुंडलीबोधनं कुर्यात्तपापघ्नं सुखदं
सुखं। ब्रह्मनाडीमुखे संस्थं कषाद्यालनाशनं॥६४स
प्पगात्रसमुद्भूतं ग्रंथि त्रयविभेदकं। विषैर्गौवकर्त
व्यं नम्राख्यं कुंभकं चिदं॥६५॥अथनामरी॥विदोहोषं

१८

अथ नवाभ्युदयं कृत्वा प्राणवायुनोदरं समापूर्णा नलस्य रेषयसि पद्मपत्रवन्ति तृतीत्यर्थः ॥
अतः प्रवर्तिता धारो मासता पूरितो दः ॥ साक्षात्पश्यस्य गाधे पिप्पलवते पद्मपत्रवत् ॥ ६४

रकं नृंगनादं नृंगीनादं रेवकं मंदमंदं योगीद्राणां मेव मभ्या
सयोगात् त्रिविज्ञे ज्ञाता का विद नंदलीला ॥ ६६ अथ मूर्च्छा ॥
पूरकांते गाढतरं बंधो जालां धरैः शनैः रेवये तमूर्च्छना
ख्यायं मनो मूर्च्छा मुखपद ॥ ६७ अथ केवलं ॥ प्राणाया
मसिधाप्रोक्तो रेवपूरककुंभकैः सहितः केवलश्चेति कुं
भको द्विविधो मतः ॥ ६८ ॥ रेवये त्पूरकं कुर्यात् शनैः स
हितकुंभकः ॥ यावत् केवलसिद्धिं स्पात्तावत् सहितम

हव.

१८

न्यसेत् ॥ दरेवकं प्ररकं मुक्तासुरं यद्वायुधारणं ॥ प्रा
 णायामायमित्फक्तुः सवैकेवलकुंभकः ॥ ७० ॥ केवले
 कुंभके सिद्धेरेव प्ररकवर्जिते । न तस्य दुर्लभं किंचित्
 त्रिषु लोके सिद्धेरेव प्ररकवर्जिते ॥ ७१ ॥ शुद्धकेवलकुं
 भे न यथेष्टं वायुधारणं । राजयोगपदं चैवलभते नात्र
 संशयः ॥ ७२ ॥ हवं विना राजयोगं राजयोगं विना हवः न
 सिद्ध्यति ततो युग्ममा निष्पत्तिं समभ्यसेत् ॥ ७३ ॥ कुंभकं

१८

प्राणरेवांते कुर्याच्चिन्तनिराश्रयं। एवमभ्यासयोगेन रा
 जयोगापदं व्रजेत् ॥७४॥ कुंठकाकुंठलीबोधः कुंठलीबो
 धतो न वेत्ति। अनर्गलासुषुम्ना च हठसिद्धिश्च जायते।
 ७५॥ पतपुः कृशचैव दनप्रसन्नता नादस्फुटचैनयने सु
 निर्मले। अरोगपता बिंदुजयो ग्रीदीपनं नाडीषु सुदिहं
 वयोगलक्षणं ॥७६॥ इति सहजानंदसंता न चिन्ता मणि
 स्वात्मारामविरचितायां हठप्रदीपिकायां द्वितीयोपदे

अदाजागर्तिकुंडली।

हठ.

१०

शाः॥ सशैलवनधात्रीणां यथाधारो हि नायकः॥ स
वेषां योगतंत्राणां तथा धारो हि कुंडली॥ १॥ सुप्ता गुरु
प्रसादे न बोधि तासु खदामवेत्त॥ तथा सर्वाणि पद्मानि
त्रिद्वंद्वे गंधर्वाणि॥ २॥ प्राणस्य शून्यपदवी तथा राज
पथायते॥ तथा चित्रं निरालंबं तथा कालस्य वंदनं॥
३॥ शून्यपदवीति किं॥ सुषुप्ता शून्यपदवी ब्रह्मसंघ
महापथी॥ मशानं नवी मध्यमार्गश्चेत्येकवासकं॥

२०

सं समाचरेत्।

॥४॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रबोधयितुमीश्वरी। ब्रह्मदा
रमुखेव मुखां मुद्राभ्यासेन बोधयेत्॥ ५॥ मद्रामुद्राम
हाबंधो मद्रावेक्ष्य रेवरी। उद्भाणं मूलबंधो
बंधो जालंधरो निधः॥ ६॥ करणी विपरीताख्या वज्रो
लीलाक्तिवालनं। एतद्दिमुद्रादशकं तस्य मरणनाश
नं॥ ७॥ आदिनाथोदितं दिव्यमष्टैश्वर्यप्रदायकं। ब्रह्म
ने सर्वसिद्धानां दुर्लभं मरुतामपि। गोपनीयं प्रयत्ने

दि

वज्रो लिङ्गमेश लिङ्गमहजो लिङ्गिधामतः। एतेषां लक्षणेषु वक्ष्ये कर्तव्यं न विशेषतः ॥२॥

हठ- नयथारत्नकरंडकां कस्य विज्ञेयवक्रव्यंकुलस्त्रीपुरतं
ग्रथा ॥१॥ अथ महा मुद्रा ॥ पादमूले नवामेनयो निमेषी
२१ द्वादशिकां। पादं प्रसारितं धृत्वा कराभ्यां पूरयेन्मुखं ॥१०॥
कंठे बंधं समाशेष्य धारयेद्वापुर्मूर्द्धतः। यथा दंड दहतः
सर्पदिंडाकारः प्रजायते ॥१॥ भूमी भूता तथा शक्तिः कुं २१
उत्ती स्रहसा भवेत्। तथा सोमराणां वस्त्रादहरतं द्विपु
राश्रया ॥१॥ नहि पथ्य मपथ्यं वारमाः सर्वे पिनीर

ततः शत्रेः शत्रेरेवरेनये ननु वेगतः। इयं खलु महा मुद्रा महा सिद्धेः प्रदर्शिता ॥१॥

प्राः अविभुक्तं विषं चोरं पीयूषं मीव जीर्यते ॥ १३ चं
 द्रोगे तु समभ्यस्य सूर्यागे तु समभ्यसेत् ॥ यावत्सुल्पा
 भवेत्संख्या ततो मुद्रां विमर्जयेत् ॥ १४ द्रव्यं कुष्ठगुदा
 वर्जगुल्माजीर्णपुरोगमाः ॥ तस्य दोषं ह्ययं याति महामु
 द्रां विमर्शयेत् ॥ १५ कथितेयं महामुद्रा जरा मृत्फविना
 शनी ॥ गोपनीया प्रयत्नेन न देयं ॥ यस्यास्य कस्यचित् ॥ १६
 अथ महाबंधः ॥ पार्श्वीं वीमस्य पादस्यो निस्तानेनियो

हव.

२२

जयेत्वावाप्नोत्परिसंस्वाप्नदक्षिणंवरणंतथा॥११॥
 मुखेवायुं हृदये विबुधं दृढं। निःपीडयो निमाकुंचमनो
 मध्येनियो जयेत्॥१२॥^{आरंभितोयमभ्यासः} रेखये च शनैरेव महाबन्धो यमुच्यते
 त्वे। अयं खलु महाबन्धो महासिद्धिप्रदायकः॥१३॥^{साधनं शीलं तपः चैव} काल
 पाशमहाबन्धो विमोचनविचक्षणः। अयं तु सर्वनाडीनां
 मूर्द्धंगमनबोधकः॥१४॥^{ब्रह्मरूपं} त्रिवेणीसंगमं च ते कंदारं प्रापये
 न्नमः॥ अथ महावेदः॥ रूपलावण्यसंपन्नायथास्त्रीपुरु

२२

षंविनामहामुद्रामहाबंभोनिष्फलौवेधवर्जितो॥२१॥
 महाबंभुद्धितोयोगीशुचाप्ररकमेकधी॥वायूनांगति
 मावृत्यविभृतं कंठमुद्रया॥२२॥समहस्तयुगौभूमौ।
 स्फिचोसंताडयेस्तुशने॥पुटद्वयं समाक्रम्य वायुं स्फु
 टंतिमध्यमे॥२३॥सोमसूर्याग्निसेवंवातजायतेवांमृ
 तायेवै।मृतावस्थासमुत्पन्नान्तोमृत्फभयंकुतः॥२४॥
 महाबोभोयमन्पासाश्चमहासिद्धिपदायकः॥बली

तस्मात्सर्वप्रय
 लेनमहावेधंम
 मन्मसेत

हव.

२३

पलितवैद्यवृत्तः। सेव्यते साधकोत्तमैः। २५ एतच्चयं महागुह्यं जस
 मृत्फविनाशनां। वद्विबुद्धिकरं वैव अणिमादिगुणप्रदं २६
 अष्टधा क्रियते वै ^{नेत्येवो जी} वया ^{इति नेदने} मेयामेदिनेदिने। पुण्ये ^{सर्वसमादिसं} प्रभावसं
 नानाविपायो वनि ^{निता सता} पुरं सदा ॥ २७ सम्यक् कृत्वा विनाशनामे
 वं स्वल्पं प्रथममाधने। वद्विस्त्रीपथसेवानामादौ वर्ज
 नमाचरेत् ॥ २८ अथ खेवरी ॥ स्वेदनबालनदोदहैः कलां
 क्रमेण वर्द्धयेत्तावत्। यावद्भूमध्यं स्पृशति तदानीं खेव

२३

हृत्तीतकी

स्तुहीपत्रनिभं शस्त्रं सुतीक्ष्णं स्निग्धं निर्मलं समादाय ततस्तेन रोममात्रं समुच्छिनेत् ११ आदौ स
ध्वपय्याभ्यां वृत्तिनाभ्यां प्रथमं येन पुनः सप्तदिने प्राप्ते रोममात्रं समुच्छिनेत् १२ एवं कृते लक्षण
सामित्यमुक्तं समाचरेत् तदा लक्षणं सती नृत्तिं शिरावधः प्रलम्ब्यति ३१ १२

रीसिद्धिः ॥ २॥ कपालकुहरे जिह्वाप्रविष्टा विपरीतगा ॥
क्रवोरं तर्गता दृष्टिर्मुद्रा न वति रेवरी ॥ ३॥ कलां पराश्रु
स्वीकृत्वा त्रिपथं परिवर्तयेत् तस्मात्तवेत्तरेवरी मुद्रा वेद्याम
वक्रं तडुच्यते ॥ ३१ ॥ रसना मूर्द्ध्वां कृत्वा कणा ईयस्तु
तिष्ठति विषये मुच्यते योगी व्याधिमृत्फजरादिभिः ॥
३२ नरोगो मरणं तस्य न निद्रा न रुधा नृषा न च मूर्च्छा न
वेत्तस्य यो मुद्रां वेत्ति रेवरी ३३ पीड्यते न वरोगो न वति

क्षण ईयति
सृति क्षणे न मु
यते यो जीव्या
नृत्तुजरादिभिः
कलां पराश्रुस्वी
कृत्वा ५

हठ-

२४

प्राप्तिकर्मणा। बाध्यते न च काले न यो मुद्रां वेत्ति रेव च
 री॥ ३४ चिंतं चरति रेव यस्मात् तजिह्वा चरति रेव गता। ते
 नैवेरेव वरीनाममुद्रा सिद्धे न मस्कृता॥ ३५ रेव चर्या मुद्रि
 तोयस्तु विवरं लं वि कोर्द्धतः। तस्य नोर्द्धते विंदुः कामि
 न्याश्चेष्टितस्य च॥ ३६ चलि तोषियदा विंदुः संप्राप्ते यो
 निमंडलं। वृजत्सुर्द्धतः शक्त्या निवद्धो यो निमुद्रया॥ ३७
 कपालकुहरे जिह्वा कालसंहारमुद्रया॥ ३८ ऊर्द्ध जि

२४ मन्त्रा

पातालेयद्वितय सुषिरं मेरुमले तदस्मिन् सत्त्वं नैतत्प्रवदति सुधीः सन्मुखं निम्नगानां वंद्यासारं स्रज
 तिनपुकोदोषनलुर्नराणां तद्वर्णनं कुरुष्व न होत न्यथा कार्यमिदं॥

द्वेस्त्रितो^{से} न्नुचासो मयानं करोति यः। मासाद्धेन न संदेहो
 मृत्कंजयति योगवित्॥३८॥ नित्यं सोमकला प्रसंशरीरं
 यस्य योगिनः। तद्गुणेनापि दृष्टं हि विषं तस्य न सर्पति॥
 ४०॥ इव नानियथा व द्भिः तैलं वर्त्ति व दीपवत्॥ तथा
 षोडशकला प्रसोदेही देहं न मुंचति॥४१॥ गोमं संभक्त
 ये त्रित्यं पि वेदमर वा रुणी॥ कुलं नंतमहं मन्ये रतरे कु
 लचातकः॥४२॥ गोशब्देनोदिता जिह्वा तत्प्रवेक्षो हि

६४.

२५

तातुनिगोमांसनरुणं चैतत् महापातकनाशने॥४३॥
 जिह्वाप्रवेशसंभूतवद्विनोत्पादितः खलु। चंद्रात्
 सुवर्तियः सारः सम्पादमरवारुणी॥४४॥ मूर्द्धः षो
 डशपत्रपत्रगलितं प्राणादवाप्तं हृत्वा हृद्वा स्पेक्ष
 नानियम्य विचरेत् शक्तिं परां चिंतयेत् तौ उक्त्वोत्पलक
 लाजलं च विमलं धारामृतं यः पिबेत् तान्निर्दोषं समृणा
 लकोमलवपुर्योगी चिरं जीवति॥४५॥ पुं बंतीयदिलं

२५

विक्रायमनिशंजिह्वा^{शि}सरेस्पंदिनी^{ये}रक्षाराकटुतिकडु
 षसदशीमध्याज्यतुल्पातथा। व्याधीनांहरणंजरं त
 करणंशाखागमोदीरणंतस्य स्यादमरचमष्टगुणि
 तंसिद्धागनाकर्षणं॥४६॥ एकं सृष्टिमयं बीजं एकामु
 द्राक्षरेवचरी॥ एको देवो निरालंबो एकावस्था मनो
 न्मनी॥४७॥ अथ मूलबंधः॥ पार्श्विनागेन संपीड्यो नि
 माकुंचये दुंदं। अथानमृदं मा कृष्णमूलबंधो यमुच्यते।

सुषिरं शानजनकं पंचश्रोतः समन्वितं। तिष्ठते रेवे चरीनुद्रातास्मिन्नेति निरंजनः॥१॥ यत्नालेयप्र
 हिनसुषिरं मेरुमध्यास्ति तथ्यं तस्मिन्नेति निरंजनः॥२॥ यत्नालेयप्र
 षत्तेन ननु र्नेराणंतव श्रीयात्सकरलमधोना न्यथा कार्यसिद्धिः॥२॥

इति १० विं नला
 सुषुमा ३ जिह्वा
 अत ४ वि ५

तत्पुं०

२४. ॥ ४८ ॥ अथ योगतमयानं वै ऊर्ध्वं गच्छते ह वा तदा आकुं व
 नेन तं प्रादुर्भूतं बंधं नु योगिनः ॥ ४९ ॥ गुदं पाह्मं तु संपी
 २६. ॥ ५० ॥ वायुमाकुं त्वये हलात् ॥ वारवारं यथा चेद्भ्रं समाया
 तिसमीरणः ॥ ५० ॥ प्राणापानौ नादविदुर्मूलबंधेन वैक
 ता ॥ गच्छा योगस्य संमिदिर्गच्छेते नात्र सशयः ॥ ५१ ॥
 अपानप्राणयोरैक्यं कथं मूत्रपुरीषयोः ॥ युवा भवति
 वृद्धोऽपि स तं मूलबंधनात् ॥ ५२ ॥ अपाने चेद्भ्रं गजाते

^{से ना मि}
 संप्राप्तो वद्विप्रं डलो तथा नलु शिखा दीर्घा वर्द्धते वायु
 नाहता ॥ ५२ ^{ते} ततो वा ^{ते} तौ ^{वर्द्ध} वेद्विपा नौ प्राणमुष्णस्वरूप
 के। तेनात्पता प्रदीप्तौ सौ क्षल नो देह जस्तथा ॥ ५४ ^{ते} तेन
 कुंडलिनी मुद्रा संतप्ता संप्रबुध्यते। दंडाह तमुजंगी
 वनिस्व ^{भू} सं ^{स्व} रं ^अ रं ^ज तु तां ^{ता} व्रजेत् ॥ ५५ ^{ता} तिलं ^{मि} प्रविष्टे ^व ततो ब्रह्म
 ना ^अ द्यांतरं ^अ व्रजेत् ॥ तस्मान्नित्यं मूलबंधः कर्तव्यो योगि
 निःसदा ॥ ५६ ^अ प्रथम उच्चाण बंधः ॥ बद्धो येन पुपुष्पाया

६८.

२१

प्राणास्त्रुडीयास्त्रुतेयता तस्मादुडीयाणास्त्रुयंयो गिनिः
 समुदाहृतः ॥५१ उडीयाणं तदेव स्यात् कुरुतेयस्मादवि
 श्रं तोमहारवगाः ॥ उडीयाणं तदेव स्यात् तत्र बंधो नि
 धीयते ॥५८ उदरे पश्चिमं ताणं नाम्ने रूई तु कारयेत् ॥ उ
 डीयाणो ह्यसौ बंधो मृत्फ मातं गकेसरी ॥५९ उडीया
 णं तु सहजं गुरुणा कथितं तथा ॥ अन्यसेदस्वतं त्रस्त्रु
 द्वापितरुणो भवेत् ॥६० नाम्ने रूई मध्यापिताणं कु

२१

र्यात्प्रयत्नतः षणमासादभ्यसेनृत्कं जयत्येव न संशयः॥
 ६१ सति वज्ञामनेपादौ कराभ्यां धारयेद्दं। गुल्फदेशस
 प्रीपेत्तकंदं तत्र प्रपीडयेत्॥ ६२ पश्चिमं तार्णमुदरे कार
 येद्ददयोगले। शनैः शनैर्यथा प्राणः ^{लो ना जी सं धि} बुद्धं संधिं ^{नि य छति} ग्राहति॥
 ६३ सर्वेषामेव वंधानामुत्तमो ह्युद्गीयाणकः। उद्गीया
 णो ह देवं धे ^{मूलं} स्वाभा ^{विकं} प्रवेत्॥ ६४ अथ जालंधर
 वंधः॥ कंठमाकुंभ्यद्ददयेत्प्रापयेद्ददमिच्छया। वंधो

जरामरविनाशनः

हठ.

२८

जालांधराख्यायं अमृताययकारका ॥ ६५ ॥ बध्नाति हि शि
रो जालं अधोयाति नमो जले । ततो जालांधरो बंधः कंठः
खोद्यनाशनः ॥ ६६ ॥ जालांधरे क्लृते बंधे कंठसंकोचलं
ण । नपि पूषं पतत्पग्नौ न च वायुः प्रधावति ॥ ६७ ॥ कंठसं
कोचने नैव ह्येनाद्रौ संनिते क्वेवं । मय्यवक्रमिदं ज्ञेयं
षोडशाधारबंधनं ॥ ६८ ॥ बंधत्रयमिदं श्रेष्ठं महासिद्धेर्नि
षेवितं सर्वेषां हठतंत्राणां साधनं योगिनो विदुः ॥ ६९ ॥

२८

अथ स्नातुं वने नैव कंठसंकोचने हते। मध्यप। श्रमता नेन स्यात्प्राणो मध्यनादि नः। प्रसस्या
नस्थितो रोषः प्रयाति पवनो लुभः।

कुं अ

मूलस्थानं समा कृष्य उडियाणं तु कारयेत्। इडावपिं
लो वध्यावाहयेत्यश्चिमं पथं॥७॥ अनेनैव विधानेन से
वयेत्यवनालयं। ततो न जायते मृत्युः क्षररोगादिकं
तथा॥७॥ अथ विपरीत करणी॥ यत्किं चिं स्रवते चं
द्रादृष्टं तु दिव्यरूपिणं। तत्सर्वं गुप्तं ते सूर्यस्तेन पिंडं
विनाशिव॥७॥ तत्रास्त्रिकरणं दिव्यं सूर्यस्य मुखबंध
नं। गुरूपदेशतो ज्ञेयं ननु शास्त्रार्थकोटिभिः॥७॥ उद्ध

६४- नानिरवस्नालु ऊर्ध्वं नानुरधः शशी। करणी विपरीता रखा
 गुरु वाकेन लभ्यते ॥ ७४ करणी विपरीता रखा सर्वथा
 व्याधिविनाशिनी। नित्यमभ्यासयुक्तस्य जठराग्निवि
 वर्द्धनी ॥ ७५ आहारो बहुलस्तस्य संपाद्यः साधकस्य
 तु। अनाहारो यदि न वेत् अग्निर्देहं हरेत् रणात् ॥ ७६
 अधः शिरश्चोर्ध्वं पादं रणं स्यात्प्रथमो दिने। रणोर्ध्वं किं
 चिदधिकं अन्यसे च दिने दिने ॥ ७७ वलितं पलितं चैव

२९

^{तु}
 षण्मासादे ननरपत्तियाममात्रं यो नित्यमभ्यसेत् स तु का
 लजितः ॥ ७८ ॥ **अथ वज्रोच्ची** स्वेष्टया वर्त्तमानोऽपि यो गो
 कौर्नियमेर्विना ॥ वज्रोच्ची यो निजानाति स योगी सिद्धि
 भोजनं ॥ ७९ ॥ **तत्र** वस्तुद्वयं वस्तु दुर्लभं यस्य कस्यचित् ॥
 स्त्रीरं वैकं द्वितीयं वनारी ववरा वर्त्तिनी ॥ ८० ॥ मेहनेन श
 नैः सम्पक्कुरुई कुंवनमभ्यसेत् ॥ पुरुषो वापि नारी वा व
 ज्रोच्ची सिद्धिना जनं ॥ ८१ ॥ **नार्या** न गोपत द्विंदुमभ्यासेनो
 प्रयत्नतः शिरोनाले फूत्कारं कंबुकंधरे शनैः २३ कुर्वीत वायुसंचारकारणात् ॥ ८२ ॥

हव. ईमाहरेतावलि तंनुस्वकं बिंदुमूर्द्धमा कृष्णरक्षयेत् ॥८२॥
 एवंतुरक्षयेद्विंदुं मूर्द्धमं जयतियोगवाशमराणां बिंदुपा
 तेन जीवितं बिंदुधारणात् ॥८३॥ पुगांधोयोगिभो देहो जा
 यते बिंदुधारणात्पायावद्विंदुं स्विरो देहे तावत्कालं नयं
 कृतः ॥८४॥ मलायत्तं नृणां शुभं शुक्लायत्तं तु जीवितं ।
 तस्माच्चक्रं मन्ये वरक्षणीयं प्रयत्नतः ॥८५॥ कुरुमत्या
 रथोऽप्येवंस्त्री बिंदुं च तुरक्षयेत् । मंदुणा कर्षयेद्दृष्ट्वा सम्य

३०

गन्धासयोगवाशाः ~~अयं~~ अयं योगः पुण्यवतां वन्त्यानां तत्र
 शालिनां । निर्मलसंराणां ~~सिद्धो~~ सिद्धो तत्र तु मत्सरशालिनां ।
 ॥ ~~सह~~ सह जैश्यामगौलि ^{मौली चाम} श्रवज्ञोत्पाएव भेदतः विज्ञोली
 मैथुनाहर्द्धं ^{पुं} पुंसोः स्वांगलेपनं ॥ ~~सह~~ आसीनयोः सु
 रवेनैव मुक्त्वा पारयोः दृष्टात् । सह जौली स्थियं प्रोक्ता
 सेव्यते योगिनिः सदा ॥ ~~सह~~ पुंसो बिंदुं समाकुं च समगन्ता
 सपाटवाशः यदि नारी रजो रसे तत्र जौल्यासह योगिनी ॥

जलेशुभस्मति
 शिष्यदग्धुगो
 मयसंभवं ।

हव.

३१

॥८१॥ तस्माच्चिं विद्वज्जोनाशं नृणां ह्यति न संशयः। स बिंदुस्त
 द्रजश्चैव एकीभूयस्त्र देहजौ ॥८२॥ वज्ञोत्पाभ्यासयोगे
 न सर्वमिदं प्रजायते ॥८३॥ पित्तोत्पल्लवात्पथमां च धा
 रां विहाय निःसारत्वां त्युधारां निषेव्यते नूतलमध्यधा
 रां कापालिकैः ^{कैः} घण्टप्रतैः ^{रमैः} सैमैर्यैः ॥८४॥ मेहं नौ कुं व नौ हर्दं
 रजसापि हियोगिनी। अतीतानागतं धत्ते स्तेचरी व प्रजा
 यते ॥८५॥ देहसिद्धिं चलनते वज्ञोत्पाभ्यासयोगतः। अयं

३१

शुभकरो योगी नोगी भुक्ति मुक्तिभिः ॥ ६६ ॥ तस्मात्पुण्यवता
 मेव अयं योगः प्रसिद्ध्यति ॥ ६७ ॥ अथ शक्ति बालनं ॥ कुटि
 लंगी कुंडलिनी भुजंगी शक्तिरीश्वरी ॥ कुंडलपकं धृती
 देवी शब्दाः पर्यायवाचकाः ॥ ६८ ॥ उद्घाटयेत् कपाटं नु यथा
 कुं विं कियद्दृष्टात् ॥ कुंडलिनी पातया योगी मोक्षद्वारं स
 मर्थं विभेदयेत् ॥ ६९ ॥ येन मार्गेण गंतव्यं ब्रह्मस्थाने निरा
 मयं ॥ मुखेनाच्चादितद्वारं प्रसुप्तापरमेश्वरी ॥ ७० ॥ कंदो

हव.

३२

ईकुंडलीशक्तिर्बुद्धामोक्षाययोगिनां वंशनायकमूढा
नांयस्तंवेत्तिसयोगवित्॥१॥ अंनोषिन्नैलद्धीपानांआ
धारशेषकुंडली। अशेषयोगतंत्राणांआधारःकुंड
लीतथा॥२॥ कुंडलीकुटिलाकारासर्पवत्परिकीर्त्ति
ता। साशक्तिश्चालितायेनसमुक्तेनात्रसंशयः॥३॥ गं
गायमुनयोर्मध्येबालरंडातपस्विनी। बलाकारेण
गृह्णीयात्तद्विष्णोःपरमंपदं॥४॥ पुच्छेप्रगल्भभुजंगीसु
इतिभगवतीगंगापिंगलायमुनजदी। तन्मध्येकालरंडाचकुंडलीपिंगलेऽयोः॥

३२

^{३. १०}
 प्राप्नुद्धो धयेदतिः । निद्रां विहाय सा कङ्की ऊर्ध्वमुत्तिष्ठ
 तेह गतः ॥ ५ ॥ परिस्थिता चैव फणावती सा प्रातः ^{स्थाने पुनः पुनः यती} श्रमा
 यं प्रहराद्दमात्रं । प्रष्टव्यं सूर्यात्परिधानयुक्ता प्रगृह्य
 निर्यात्परिचालनीया ॥ ६ ॥ तितस्ति प्रमितं दीर्घं विस्तारं
 चतुरंगुलं । मृदुलं धवलं प्रोक्तं वेष्यं नांबरलक्षणं ॥ ७ ॥
 वज्रासनस्थितो योगी बालयित्रा तु कुण्डली । कुर्यादनेन
 तरंगं स्त्री कुण्डली प्राप्नुवो धयेत् ॥ ८ ॥ भानोरा कुंवनं कु

हठ- र्यात्तु कुंडली चालयेत्ततः॥ मृत्पुत्रवक्रगात्सुपितस्य मृ
 त्पुत्रमयं कुतः॥ १८ नासादक्रिणमार्गवाहिपवनायाणो
 ३३ तिदीर्घीकृतश्चंद्रांभःपरिप्ररितामृततनुः प्राद्यंतिका
 यास्तथा॥ छिंदन्कालविशालवक्रिवशागान्ध्रुगंधना
 ३३ डीगणान्॥ तं कायं कुरुते पुनर्नवतरं जीर्णं दुर्मस्केन ३३ चिन
 वत॥ १० कुंडली चालयेत्ततः कुर्याद्भस्मीविशेषतः॥
 एवमभ्यासो नित्यं यामिनः शंकतेयमः॥ ११ तदाभ्यसे

उर्ध्वं नारुण्यते किं वि लुपुष्पायाः समुद्रतः तेन कुंडलिनी तत्त्वात् लुपुष्पायाः समुद्र-
तः नयाति तस्मात्प्रालोभ्य सुपुष्पायाः प्रकृत्य शः तस्मात्संवाहयेत्तत्त्वं लुपुष्पाया जलं यत्ते

सूर्यनेदं मुखायां वापि शीतली एवमन्यासयुक्तस्य
समश्चयमिनः कुतः ॥ १२ मुहूर्तद्वयपर्यंतं निर्नय
श्चायमिदं कुतः ॥ लनादसौ बुद्धवर्गवत्तश्चैव नित्यं
हितमिवाशिनः ॥ १३ मंडलादृश्यते सिद्धिः कुंडल्याभ्याम-
योगतः ॥ अन्यासं विदुर्वां द्रीविभूत्या सह मिश्रयेत् ॥
॥ १४ तद्धारणं बोधमागो दिव्यदृष्टिपूजाय कं ॥ द्विसप्तति
सहस्राणां नाडीनां मलशोधनं ॥ कुतः प्रक्षालनोपर्यः

धरणां संवा-
हये दाभुयोग-
जगत्प्रमुच्यते
येन संवाहिता-
शक्तिः स योगी-
सिद्धिभाजनं ॥
किमत्र बहुना
तेन कानुं जय-
तिलिङ्गमा

६८. कुं उल्मन्पासनोदते॥ १५ इति मुद्रादशाप्रोक्ता आदिना
 येन शंभुना। एकैकस्माद्युयमिनां महामिद्विप्रदायनी।
 ३४. १६ राजयोगां विना पृथ्वीराजयोगां विना निश्चा। राजयो
 गां विना मुद्रा विचित्रापि न राजते॥ १७ मारुतस्य विविं ३४
 सर्वमनोयुक्त्वं समस्तमेतत्॥ इतरत्र न कर्मव्यासनोद
 तिर्मनीषिणा॥ १८ खिलीपिमथमानाडी इहोन्पासे
 नयोगिना। आसनप्राणसंयाममुद्रानिःसरलानवे

त्मा २३ उपासनविनिद्राणां राजयोगः समुद्रगः । रुद्राणि
 सापरा मुद्रा भद्रां सिद्धिं प्रयच्छति । २० उपदे ब्रौहि मुद्रा
 णां यो दत्ते सां प्रदायिकः । स एवास्ति गुरु स्वामी साक्षा
 दीश्वर एव सः ॥ २१ ॥ तस्य वाक्य परो भूत्वा यो भूयस्यति
 समाहितः । अणिमादिगुणैश्चर्यं जायते काव्यं वमात्
 २२ इति सहजानंदसंतानचिंतामणिस्वात्मा राम
 विरचितायां हठप्रदीपिकायां तृतीयोपदेशः ॥ ॥

अमनस्कं तथा द्वैतं निराकृतं निरंजनं । जीवन्मुक्तिश्च स ह जन्तुर्ध्वं ते कदाचन

तम

६८

नमः शिवाय गुरवे नादविण्डुकलात्मने । निरंजनपदं यं

ति नित्यं यत्नपरायणाः ॥ १ ॥ अथेदानीं प्रवक्ष्यामि समा

३५

धि क्रमलक्षणं । मृत्युं च मुरखापां च ब्रह्मानंदकरं

परं ॥ २ ॥ सलिले सैधवं यद्वत्साम्यं भजति योगतः । तथा

३५

तममनसो रैक्यं समाधिः प्रोत्तिधीयते ॥ ३ ॥ राजयोगस्य

प्राज्ञात्म्यं को वा जानाति तच्च तः । ज्ञाना न्मुक्तिः स्थिते

सिद्धिः गुरुवाक्येन लभ्यते ॥ ४ ॥ दुर्लभो विषयत्पागो दु

यावन्नेवप्रविशति चरन्मासते प्रत्येकानामेवावर्द्धुर्नभव
 सिद्धिर्भवति न तत्र बद्धः पापकृत्तः सहजसदृशो जाय
 तेनेव विज्ञतावज्ञानेवदति यदेतद न भिद्यते प्रतीप ॥ १ ॥

त्वं भंत त्वदर्थं मंडुर्लना सहजावस्था सद्गुरोः करुणा वि
 ना ॥ ५ ॥ विविधैरासनैः कुंभैर्विविधैश्चक्रैरपि प्रबु
 द्धायामादिशक्तौ प्राणेश्वर्ये प्रलीयते ॥ ६ ॥ उत्पन्नशक्ति
 बोधस्य त्वत्कृत्तुः शेषकर्मणः योगिनः सहजावस्था
 स्तयमेव प्रकाशयते ॥ ७ ॥ सुषुम्नावाहिनिराणेश्वर्ये वि
 शतिमारुते तु यासमस्तकर्मणि निर्मूलयति मर्मवि
 त् ॥ ८ ॥ अमरौलिमनः शून्योऽपि कालस्थायो पुनः पति

वायुमार्गे वसवारे सकलं लभते महः । ततो ह्यग्नौ तैश्चैव सत्यं निगमेदित्याह शंकरः ।
 मनश्चेत्येव स्थिरो वायुस्ततो विंदुः स्थिरो भवेत्तु विंदुश्चेत्पादुदासुत्वं पित्रे स्थेयं प्रजायते ।
 इंद्रियाणां मनो नाथो मनो नाथो हि मारुतः । मारुतस्य लयो नाथस्तं नाथं लुप्यतां ये तः ।

मृतो जीवयति स्वयं । बद्धः खेवरतां वत्सेरसो वायुश्च
 भैरविः ॥ १३ इंद्रियाणां मनो नाथो मनो नाथश्च मारु
 तः । मारुतस्य लयो नाथः स लयो नादमाश्रितः ॥ १४
 स्वयमेव वास्तुमोक्षं देवा अस्तु वापि मतां तरे । मनः
 प्राणं लयानंदो मयिकश्चित्प्रवर्त्तते ॥ १५ मनश्चोद्वा
 सने । श्वासाः प्रश्नस्तविषयग्रहाः । निश्चेष्टा निर्वि
 काराश्च लयं यांति सुयोगिनः ॥ १६ उद्धृन्न सर्वसं

हव.

३१

कल्योनिःशेषाशेषवेष्टितः स्वादं गम्यो लयः कोपिम^{जा}
नैसावागोचरः ॥ ११ ॥ यत्र दृष्टिर्लेयस्तत्र नूतेंद्रियम
नातनः ॥ साशक्तिः सर्वत्र तानां दृष्टिर्लेयस्तयंगता ॥
१८ वेदशास्त्रपुराणाद्याः सामान्यगणिका इवाप
कैवशां नवीमुद्रा गुप्ता कुलवधूरिव ॥ १९ ॥ अंतर्ल
क्षबाहिर्दृष्टिर्निमेषान्मेषवर्जिता ॥ येषां साशां भवी
मुद्रा सर्वतंत्रेषु गोपिवा ॥ २० ॥ अंतर्लक्षविलीनदृष्टि

३१

श्रीशंभुव्यासस्वेवर्माग्रनस्थाग्रभेदना। ताराज्योतिर्विसेषोऽप्यकिंचिदुच्चार्यमेष्टुवो॥
पूर्वयोगस्थानागोचराननीकादलक्षणां। केचिदागमयोगेन केचिन्निगमसंकुलेः केचित्तर्क
लघुह्येति नैजान तिकावणा।

पवनोयोमीयिदुवर्तते दृष्ट्या निश्चलतारया बहिरं
वः पन्नपन्न न पन्नपेततः॥ मुद्रेयं खलुरेव चरी भवति सा
यस्याप्रमादादुरोऽमूनामृन्यविवर्जितं स्फुरति य
तचंपदं शां न वं॥ २॥ अर्द्धाद्वाटितलोचनस्तिरमन
नाम्रागुदुत्तेरुणाश्रं द्राको वपिलीनतामुपनये
त्रिस्फंदं नावां तरे। ज्योतीरूपमशेषबाह्यरहितं
देदीप्यमानं परंतद्यंतत्पदमेति वस्तु परमं वाच्यं

द्व.

३८

किमत्राधिकं॥२२ श्रीशान्तव्याःखेवर्याश्चश्रुवस्तातुनमेद
तः॥ ताराज्यातिषिमंष्ट्रज्यकिंचिदुच्चालयेध्रुवो॥२३ पा
तालात्पद्मयतिमुखिरंमेरुमूले तदस्ति तच्चैतत्प्रवद
ति सुधीस्तन्मुखं निस्तगानां॥ चंद्रासारस्वतिर्वेपु
षस्तेनमृत्फर्नराणां तं बध्नीयात्स करुणामृतानान्य
थाकायसिद्धिः॥२४ श्रीआदिनाथेन सपादकोटिलयाः
प्रकाराः कथिता जयंते॥ नादानुसंधानकमेव कार्यमन्या

३८

महेमान्यतमं लयानां ॥ २५ ॥ शृणुयादस्मिन्नेकमेक
स्त्वमेकवीः । काष्ठे प्रवर्तितो वद्विः काष्ठेन सदशाम्पतिरद
नादे प्रवर्तितं चित्तं नादेन सहलीयते । विस्मृत्य सकलं वा
ह्यं नादे दुष्खं तु वन्नरः ॥ २७ ॥ एकीभूत्या यः सहसा विदक्का
रे विलीयते । अदासीन्यपरोन्मत्तश्चासदाभ्यासेन संयमी ॥
२८ ॥ उन्ननीकर्णः सद्यो नादमेवावधारयेत् । कीदृशमो
दासीन्यं ॥ २९ ॥ शीते काले चोपटी वा पटी वा पथ्याहारे गोम

हव

३८

यो वापयो वा भोज्ये निहा वंदमार एष कंदं पाणीद्रोणी
कापि वा भोज्यपात्रं ॥ ३० ॥ सर्वविंतां परित्यज्य सर्वका
लेव सर्वदा । नादमेवानुसंधत्ते नादेवित्तं विलीयते ।
३१ ॥ आरंभाश्च घटश्चैव तथा परिवयस्तथा ॥ निष्प्र
ति सर्वयोगेषु योगावस्था प्रकीर्तिता ॥ ३२ ॥ बुद्धयं धिर्न
वेद्भिन्ना आनंदः शून्यसंभवः ॥ विवित्रकणिको देहेऽ
नाहतसूयते ध्वनिः ॥ ३३ ॥ संसृष्टं हृदयः शून्यः सारं

३८

नेयोमवा न्नवेत्ता ॥ ३३ ॥ अथ घटा वस्त्रा ॥ द्वितीयायां
 घटी कृत्य वायुर्भवति मध्या ॥ दृढा स ने भवेद्योगी ज्ञानी
 देव समास्तथा ॥ ३४ ॥ विष्णुग्रंथिर्भवेद्भिन्ना परमा नंदस
 चिका ॥ अतिशून्यवित्ते दश्च नेरी शब्दस्तथा भवेत् ॥ ३५ ॥
 अथ परिवयः ॥ महाशून्यं तथा याति सर्वसिद्धिः समा
 श्रयं चिन्तानंदं ततो जिघास ह ज्ञानंदं संनव ॥ ३६ ॥ दो
 षदुःखजगामृत्फः शुभानिद्रा विवर्जितः रुद्रग्रंथिततो
 दु

हव-

४०

जिन्नासर्वपीठगतोक्तिः॥३॥ अथ निष्पत्त्यावस्था॥ निष्प
त्तौ वै एवः शब्दः कणन्वीव कणो न वेत। एकीभूतं त
था विन्नं गजयोगान्निधायकं॥३॥ सृष्टिसंहारकर्त्ता
सौ योगीश्वरसमो न वेत। अस्तुवा मास्तुवा मुक्तिरत्रैवा
स्वंडितं महत्।३॥ लया मृतनिदं सौख्यं राजयोगादवा
प्नोते। हव विनारजयोगो राजयोगं विना हवः॥४॥ ये च रं
ति च तान् नृमन्य प्रयासफलवर्जिताः॥४॥ तच्च बीजं हवं

४०

क्षेत्रमौदासीन्यजलं स्मृतं। उन्मनी कल्पलतिकासदृश
एवोद्भविष्यति॥४२॥ राजयोगसमाविश्व उन्मनी च मनो
नमनी॥ अमरोहो। पिबांद्रं च निरालंबं निरंजनं॥४३॥ अ
मनस्कोलयश्चैव शून्या शून्यपरंपदं॥ जीवन्मुक्ति
श्च सहजं तुर्यं चित्ते कवाचकं॥४४॥ तच्च परमसौख्यं च ना
दोपासनमेव वा। सौख्यप्रविष्टचित्तानां मूढानां मयि मं
मतं॥४५॥ नादानुसंधानसमाधिभाजां योगीश्वराणां ह

६४.

दये प्ररुढं आनंद मेकं व च सामवाच्यं जानाति तं श्री गुरु
नाथ एव ॥ ४६ सर्वविंतां परित्यज्य सावधानेन वेतस

४१

नादमेवानुसंधत्ते योगासनात्प्राप्य निश्चिता ॥ ४७ कर्षोपि
वायुरूपेण यः शृणोति ध्वनिं मुनिः ॥ तत्र विभक्तं स्थिरीकृ
र्यायावस्थिरपदं व्रजेत् ॥ ४८ कृत्यस्य मानोनादोयं बा
ह्यमावृतयेध्वनिः ॥ पक्षादिक्षेपमखिलं जिज्ञासो गीषु
खीनवेत् ॥ ४९ श्रूयते प्रथमाभ्यासेनादोनानाविधो महो

४१

नृवर्द्धमानेततो न्यासे श्रूयते शृङ्ग शृङ्ग तः ॥ ५ ॥ अंत्ये
 तु किं किं एणी वंदवीणा भ्रमरनिस्वनः । इति नाना विवो
 नादः श्रूयते देह मध्यागः ॥ ५ ॥ महति श्रूयमाणोऽपि मे
 घने र्यादिकश्च नौ । तत्तत्सूक्ष्मा शृङ्गतरं नादमेव परामृ
 शेत् ॥ ५ ॥ चक्षुः श्रूयते सूक्ष्मं सूक्ष्मं मुमुक्षुः ज्ञेयं वा धनं । पर
 माणुमविदुष्यमनो नात्यत्र चालयेत् ॥ ५ ॥ यत्र कुत्रापि
 वा नादेन गतिपथं मनः । तत्रैवं तस्मिन् स्थिरीकुर्यात्तेन सा

हव.

४२

ईविलीयतोप॥४॥मकरंदं पिबन्नृजंगो गंधनापेक्षते यथा॥
नादाराक्तं सैतथा वित्तं विषयां न हि कांक्षति॥५॥मनः
पाकप्रवाप्नोति निरालंबारम्ब्यो रतां॥नादश्रवणते विन्ने
मतरंगभुजंगमाः॥५॥संस्मृत्य सर्वमेकाग्रं कुत्रचि न
हिधावति॥मनोमत्तगजेन्द्रस्य विषयो दानवारिणः॥
५॥नियमेन समर्थं यं निनादो निश्चितां कुशः॥नादो या
स्ति रतो नित्यमवधाय पियोगिनः॥५॥छंटानि नादस

४२

रूपशब्दां ताः करणस्य तु। अनाहतस्य शब्दस्य तस्य श
ब्दस्य यो ध्वनिः॥ ५८॥ ध्वनिरंतर्गतं। ज्योतिरंतर्गतं मनः॥
तन्मनो विलयं याति तद्विश्वोः परमं पदं॥ ६०॥ तावदाका
शं संकल्पो यावत् शब्दः प्रवर्तते। निःशब्दं परमं ब्रह्म
रमात्मा समीयते॥ ६१॥ यत्किं चिन्नामरूपेण स्तस्य ते श
क्तिरेव सा। यस्तद्धोता निराकाराः स एव परमेश्वरः॥ ६२॥
श्रवणं पुटं नयनं नासां निरोधनं चैव कर्तव्यं। सुदृशुषु

हव.

४३

प्राशरगोष्फटममलश्रूयते नादाः ॥ ३ ॥ काष्ठागोष्ठीप्र
संगे न नादमंतर्गतं शृणु। पुरा मन्त्रेन्द्र बो धाय आदि
नाथो दितं वचः ॥ ४ ॥ या वने वपु विनातिवर न्मारुतो म
ध्या मार्गे या वद्धिंदुर्न भवति दृढः प्राण वातः प्रबद्धः या
वद्धो म्नास रुजस दृशं जायते नैव तं चंता वस्तु सर्ववद
तियदिदं न मिथ्या प्रलापः ॥ ५ ॥ शाचा सुषु म्नाते दं
दि रुचा वायुं च मध्यां। रुचा ता विंद वस्त्रा ने प्राण

४३

रंघं निरुंधयेत् ॥ **६६** इडायां पिंगलायां च वरतश्चंद्रमास्क
 रो ॥ चंद्रस्तामस इत्थं कृतः सूर्यो राजस उच्यते ॥ **६७** तावे
 वधे ततः सकलं कालं रात्रिदिवात्मकं ॥ नोक्त्री सुषुम्ना का
 लस्य गुह्यमेतदुदाहृतं ॥ **६८** तथा हि सौ नद्रै नाम एवं स्तो
 कचतुष्टयं ॥ षड्भुक्तं षोडशाक्षरं त्रिधा लक्ष्यं गुणत्रयं **६९**
 शेषस्तद्व्यविस्तारस्त्रिकूटं परमं पदं ॥ कुंडली कुटि
 लाकारा सर्पवत्परिकीर्तिता ॥ सा शक्तिश्चालिता येन स

हृ३.

मुक्तो नात्र संशयः॥१०॥ द्वासप्ततिसहस्राणि नाडीद्वारा
लिपंजरे। युष्मद्वाग्भाभीशक्तिः शेषास्तु वनि रर्थकाः॥११॥

४४

युष्मद्वाग्भाभीनिप्राणसिद्धित्वेव मनो नमनी॥ अन्याथा वि
विधाभ्यासाः प्रयासा ये वयं गिनां॥१३॥ पवनो बध्यते ये
न मनस्ते नैव बध्यते। मनस्तु बध्यते ये न पवनस्ते न ब
ध्यते॥१४॥ हेतुद्वयं हि मनसो वासना वसमीरणः॥ तयोर्दि
नश्च एकस्मिन् दृढं द्वावपि नश्यतः॥१५॥ मनो यत्र विलीये

४४

तएव नस्तत्र लीयते। पवनो लीयते यत्र मनस्तत्र विलीयते।
७६ दुग्धाबुधं मिलितौ तथैव तुल्यक्रियो मानसमारु
तौ। वायाव मनस्तत्र मरुत्प्रवृत्तिः। यावन्मरुद्वापि मनः प्र
वृत्तिः॥७७॥ तत्रैकनाशादपरस्य नाशः। एकप्रवृत्तेरपर।
७ प्रवृत्तिः। अक्षस्तयोश्चंद्रियवर्गबुद्धिः। विश्वस्तयोर्मोक्षप
दस्य सिद्धिः॥७८॥ वायुमार्गेण संचारे सकलां लभते महती
तथाष्टकुणमैश्वर्यं सत्यं सत्यं वरानने॥७९॥ विश्वरूपा वा

हठ.

४५

र्यातायथासंक्षीयते प्राणोमानसं तु विलीयते तथा समर
 सञ्चयतं समाधिः सो निधीयते ॥ ८१ ॥ **कर्माणि** लेयद्वत्
 संधवंसलिलेयथा ॥ तथा संधीयमानं तु मनस्तत्वे विली
 यते ॥ ८२ ॥ **मनः** स्तेर्यात्स्थिरो वायुस्ततो विंडुस्थिरो तवेत्
 विंडुस्तेर्यो दयाभ्रत्यंकंदस्तेर्यं प्रजायते ॥ ८३ ॥ **दृष्टि** स्थि
 रायस्य विस्तेवरो धनं वायुस्थिरो यस्य विना प्रयत्नात्
 वित्तं स्थिरं यस्य विना बलं वनात् स एव योगी स गुरुः

४५

सू.

१६

१६

ससेव्यागा ४ प्रवेशो निर्गमेवामेदक्षिणो वाई मायधः न
यस्य वायुर्वहति समुक्तो नात्र संशयः ॥ ४५ ॥ सर्वे लय ह
तान्मा साराजयोगस्य सिद्धये । राजयोगसमा रूढः पु
रुषः कालवंचकः ॥ ८६ ॥ इति स कलयोगशास्त्रसिंधोः प
रिमथितादव कृष्टसारभूतं । अनुभवतु ह वा मृतं य
मीद्राः यदि भवतामजरामृतं च वा ॥ ८७ ॥ इति श्रीमद्र
ुसहजानंदसंतानचिंतामणिस्वात्मारामविरचितायां ह
ठप्रदीपिकायां चतुर्थोपदेशः ॥ ॥ श्रीरक्तु ॥ ॥ ५ ॥

हठप्रदीपिका श्लोक ४०५